

**O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI
HUQUQNI MUHOFAZA QILISH
AKADEMIYASI**

"Inson huquqlarini himoya qiluvchi organlar"

Umumiy o'rta ta'lim maktab 10-sinf o'quvchilari uchun mo'ljallangan dars materiallari

Davlat organlari tizimi va inson huquqlari

O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasida fuqarolarning asosiy huquq va erkinliklari mustahkamlangan bo'lib, ularning davlat tomonidan himoya qilinishi **kafolatlanadi**. Ushbu huquqlar tug'ma va ajralmas hisoblanadi — hech kim qonuniy asoslarsiz ularni cheklashi yoki olib qo'yishi mumkin emas. Inson huquqlarini himoya qilish davlatning eng muhim vazifalaridan biri bo'lib, bu jarayon maxsus davlat organlari faoliyati orqali amalga oshiriladi. O'zbekistonda ushbu tizim quyidagi organlarni o'z ichiga oladi:

Sudlar

Mustaqil sud hokimiyati — nizolarni adolatli hal etish va huquqlarni tiklash.

Prokuratura

Qonun ustuvorligini ta'minlash va qonunlarning ijrosi ustidan nazorat.

Ichki ishlar

Jamoat xavfsizligi, jinoyatchilikka qarshi kurash va fuqarolarni himoya qilish.

Adliya

Qonuniylik, huquqiy yordam va huquqiy madaniyatni rivojlantirish.

Sud organlari: mustaqil himoya mexanizmi

Sud organlari inson huquqlari va erkinliklarini himoya qilishning eng muhim va mustaqil mexanizmlaridan biri hisoblanadi. Sud hokimiyati qonun chiqaruvchi va ijro etuvchi hokimiyatdan **mustaqil ravishda** faoliyat yuritadi hamda faqat Konstitutsiya va qonunga bo'ysunadi. Sudlarning asosiy vazifasi — nizolarni adolatli hal etish, buzilgan huquqlarni tiklash va fuqarolarning qonuniy manfaatlarini himoya qilishdir. Har bir fuqaro o'z huquqlari buzilgan deb hisoblagan taqdirda sudga murojaat qilish huquqiga ega.

Sud qarorlari barcha davlat organlari, mansabdor shaxslar va fuqarolar uchun **majburiy** hisoblanadi.

Sud tizimi noqonuniy qarorlar, mansabdor shaxslarning noqonuniy harakatlari yoki harakatsizligi ustidan shikoyat qilish imkoniyatini beradi. Bu esa fuqarolarning huquqiy himoyasini ta'minlashda muhim kafolat vazifasini bajaradi.

Sudlar amal qiladigan tamoyillar:

Adolat

Ishlarni xolisona va qonun asosida ko'rish.

Qonun ustuvorligi

Hech kim qonun oldida imtiyozga ega emas.

Tenglik

Barcha fuqarolar teng huquqqa ega.

Oshkoralik

Sud jarayonlari ochiq va shaffof olib boriladi.

Prokuratura organlari: qonunchilik ustidan nazorat

Prokuratura organlari mamlakatda **qonun ustuvorligini ta'minlash**, qonunlarning aniq va bir xil ijro etilishi ustidan nazoratni amalga oshirish bilan shug'ullanadi. Prokuratura fuqarolarning huquq va erkinliklari buzilishining oldini olish, huquqbuzarliklarni aniqlash va ularga qarshi qonuniy choralar ko'rishda muhim rol o'ynaydi.

Tergov nazorati

Prokuratura organlari tergov va surishtiruv jarayonlari qonuniy olib borilishini nazorat qiladi. Fuqarolarning huquqlari buzilishiga yo'l qo'ymaslik choralarini ko'radi.

Faoliyat tekshiruvi

Davlat organlari, korxonalar va mansabdor shaxslar faoliyatining qonunchilikka muvofiqligini tekshiradi. Har qanday huquqbuzarlik aniqlanganida zudlik bilan choralar ko'riladi.

Huquqiylikni tiklash

Agar fuqaroning huquqlari buzilgan bo'lsa, prokuratura taqdimnoma, protest yoki ko'rsatmalar kiritish orqali qonuniylikni tiklashga harakat qiladi.

- ❑ Prokuratura inson huquqlarini himoya qilish tizimining **muhim tarkibiy qismi** hisoblanadi. Fuqarolar huquq buzilishlarini prokuraturaga yozma ariza orqali bildirishi mumkin.

Ichki ishlar organlari: xavfsizlik kafolati

Asosiy vazifalar:

- Jamoat xavfsizligi va tartibini ta'minlash
- Jinoyatchilikka qarshi kurashish
- Fuqarolarni huquqbuzarliklardan himoya qilish
- Jinoyatlarning oldini olish va fosh etish
- Aybdorlarni javobgarlikka tortish

Ichki ishlar organlari fuqarolarning **hayoti, sog'lig'i, mol-mulki** va boshqa huquqlarini jinoiy tajovuzlardan himoya qilishga qaratilgan faoliyat yuritadi. Ushbu organlar fuqarolar bilan muloqotda quyidagi tamoyillarga amal qilishi shart:

Qonuniylik – Barcha harakatlar qonun doirasida amalga oshiriladi.

Insonparvarlik – Fuqarolarning qadr-qimmatiga hurmat ko'rsatish.

Inson huquqlarini hurmat qilish – Noqonuniy majburlash va qiynoqlarning mutlaq taqiqlanishi.

Bugungi kunda ichki ishlar tizimida inson huquqlarini ta'minlash, noqonuniy majburlash va qiynoqlarning oldini olish, fuqarolar murojaatlari bilan ishlash samaradorligini oshirishga alohida e'tibor qaratilmoqda.

Adliya organlari

Adliya organlari mamlakatda qonuniylikni mustahkamlash, fuqarolarning **huquqiy savodxonligini oshirish** va huquqiy yordam tizimini rivojlantirishda muhim o'rin tutadi.

Normativ-huquqiy hujjatlar

Qonunchilikni ishlab chiqish, huquqiy ekspertiza o'tkazish va normativ bazani takomillashtirish — adliya organlarining asosiy yo'nalishi.

Advokatura va notariat

Fuqarolarning malakali huquqiy yordam olish huquqini ta'minlash maqsadida advokatura va notariat tizimi faoliyatini muvofiqlashtiradi.

Huquqiy targ'ibot

Jamiyatda huquqiy ong va huquqiy madaniyatni shakllantirish — aholining qonunlarni bilishi va o'z huquqlaridan to'g'ri foydalana olishini ta'minlash.

Aholiga huquqiy xizmat

Fuqarolarga bepul yoki arzon huquqiy maslahat va yordam ko'rsatish, ayniqsa ijtimoiy himoyaga muhtoj qatlamlar uchun.

Milliy institutlarning ahamiyati

Inson huquqlari bo'yicha milliy institutlar demokratik davlat va fuqarolik jamiyatining **muhim tarkibiy qismi** hisoblanadi. Ularning asosiy vazifasi inson huquqlari, erkinliklari va qonuniy manfaatlarini himoya qilish, davlat organlari faoliyatida qonuniylik va adolat tamoyillariga rioya etilishini ta'minlash, fuqarolarning davlatga bo'lgan ishonchini mustahkamlashdan iborat.

Bunday institutlarning mavjudligi shuni ko'rsatadiki, davlat faqat huquqlarni *e'lon qilish* bilan cheklanmaydi, balki ularni amalda ro'yobga chiqarish, buzilgan huquqlarni tiklash va fuqarolarga real yordam ko'rsatish uchun tashkiliy-huquqiy mexanizmlarni ham yaratadi.

Ombudsman

Ombudsman nima?

O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining **Inson huquqlari bo'yicha vakili** — Ombudsman fuqarolarning huquqlari, erkinliklari va qonuniy manfaatlarini buzilgan hollarda ularning murojaatlarini qabul qiladi, o'rganadi hamda tegishli davlat organlari va mansabdor shaxslar faoliyatiga parlament nazorati doirasida baho beradi. Ombudsman sud organi emas, lekin inson huquqlarini himoya qilishda muhim **nazorat va vositachilik** vazifasini bajaradi. U fuqarolar bilan davlat organlari o'rtasida adolatli muloqotni ta'minlashga xizmat qiladi.

Ombudsmanning asosiy yo'nalishlari:

- Fuqarolarning shikoyat va arizalarini qabul qilish hamda ularni o'rganish.
- Davlat organlari va mansabdor shaxslar harakatlarining inson huquqlari to'g'risidagi qonunchilikka muvofiqligini tahlil qilish.
- Huquq va erkinliklar buzilgan hollarda so'rov, tavsiya yoki taqdimnomalar kiritish orqali fuqarolarga yordam ko'rsatish.
- Jamiyatda huquqiy madaniyat va huquqiy xabardorlikni oshirish.

Ayniqsa, oddiy fuqaro davlat organi yoki mansabdor shaxsning noqonuniy harakatidan norozi bo'lganida, Ombudsmanga murojaat qilish orqali o'z huquqlarini himoya qilish imkoniyatiga ega bo'ladi.

Milliy institutlarning ahamiyati

Milliy institutlarning ahamiyati shundaki, ular inson huquqlarini himoya qilishda faqat individual murojaatlar bilan cheklanib qolmaydi. Ularning faoliyat doirasi ancha kengroqdir:

1

Qonunchilikni takomillashtirish

Mavjud qonunlardagi bo'shliqlar va kamchiliklarni aniqlash, yangi qonun loyihalariga tavsiyalar berish orqali huquqiy tizimni yaxshilashga hissa qo'shadi.

2

Tizimli muammolarni aniqlash

Davlat organlari faoliyatidagi qayta-qayta takrorlanadigan huquqbuzarliklarni aniqlash va ularni bartaraf etish bo'yicha tavsiyalar ishlab chiqadi.

3

Xalqaro standartlarni joriy etish

Inson huquqlari sohasida xalqaro standartlarni milliy amaliyotga tatbiq etishga ko'maklashadi va xalqaro hamjamiyat bilan hamkorlikni ta'minlaydi.

4

Parlament nazoratini kuchaytirish

Davlat organlari faoliyati ustidan jamoatchilik va parlament nazoratini kuchaytiradi, inson qadr-qimmatini oliy qadriyat sifatida qaror toptirishga xizmat qiladi.

Konstitutsiyada inson huquq va erkinliklarini ta'minlash davlatning eng muhim vazifalaridan biri sifatida belgilanadi. Milliy huquqiy institutlar esa ushbu konstitutsiyaviy kafolatlarning amaliy ifodasi hisoblanadi.

Nodavlat tashkilotlarning o'rni

O'zbekiston Respublikasida inson huquqlarini himoya qilish tizimi faqat davlat organlari faoliyati bilan cheklanmaydi. Bu jarayonda fuqarolik jamiyati institutlari, xususan **nodavlat notijorat tashkilotlari (NNTlar)** ham muhim o'rin egallaydi.

Ular jamiyat va davlat o'rtasida o'ziga xos **ko'prik vazifasini** bajarib, fuqarolarning huquq va manfaatlarini himoya qilish, jamoatchilik nazoratini amalga oshirish hamda huquqiy madaniyatni rivojlantirishga xizmat qiladi. Nodavlat tashkilotlar inson huquqlarini himoya qilish sohasida mustaqil va ijtimoiy ahamiyatga ega faoliyat yuritadi.

NNTlarning Asosiy faoliyat yo'nalishlari

Monitoring va tadqiqotlar

Nodavlat tashkilotlar turli sohalarda inson huquqlarining holatini o'rganadi, mavjud muammolarni aniqlaydi va ularni bartaraf etish yuzasidan tavsiyalar ishlab chiqadi. Monitoring natijalari davlat organlari faoliyatini takomillashtirish va qonunchilikni rivojlantirishda muhim manba bo'lib xizmat qiladi.

Huquqiy savodxonlikni oshirish

Seminarlar, treninglar, davra suhbatlari, ommaviy tadbirlar va axborot kampaniyalari orqali fuqarolarga ularning huquq va majburiyatlari haqida tushuntirish ishlarini olib boradi. Huquqiy bilimga ega bo'lgan fuqaro o'z huquqlarini himoya qila oladi va qonunbuzarliklarga befarq bo'lmaydi.

Jamoatchilik nazorati

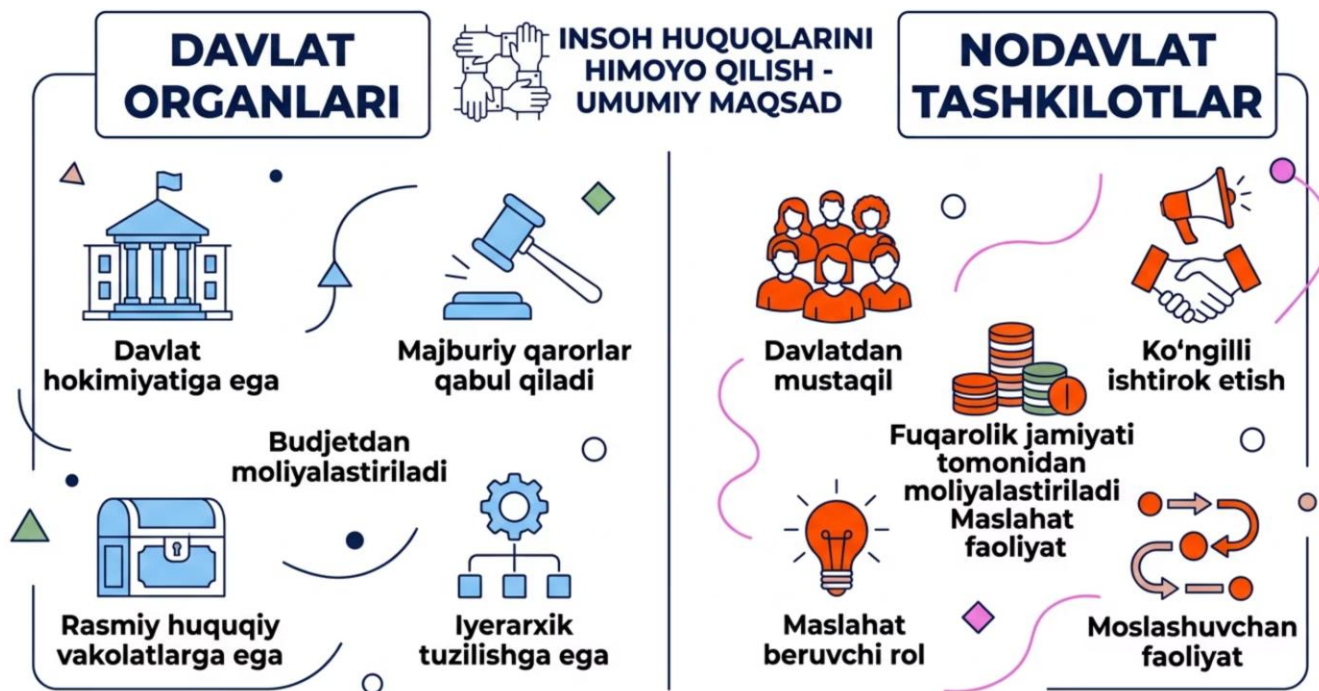
Jamoatchilik nazorati demokratik jamiyatning muhim belgilaridan biri. NNTlar fuqarolar murojaatlarini o'rganish, ijtimoiy so'rovlar o'tkazish va muammolarni ommaviy muhokama qilish orqali davlat organlari faoliyatiga baho beradi.

Huquqiy maslahat va yordam

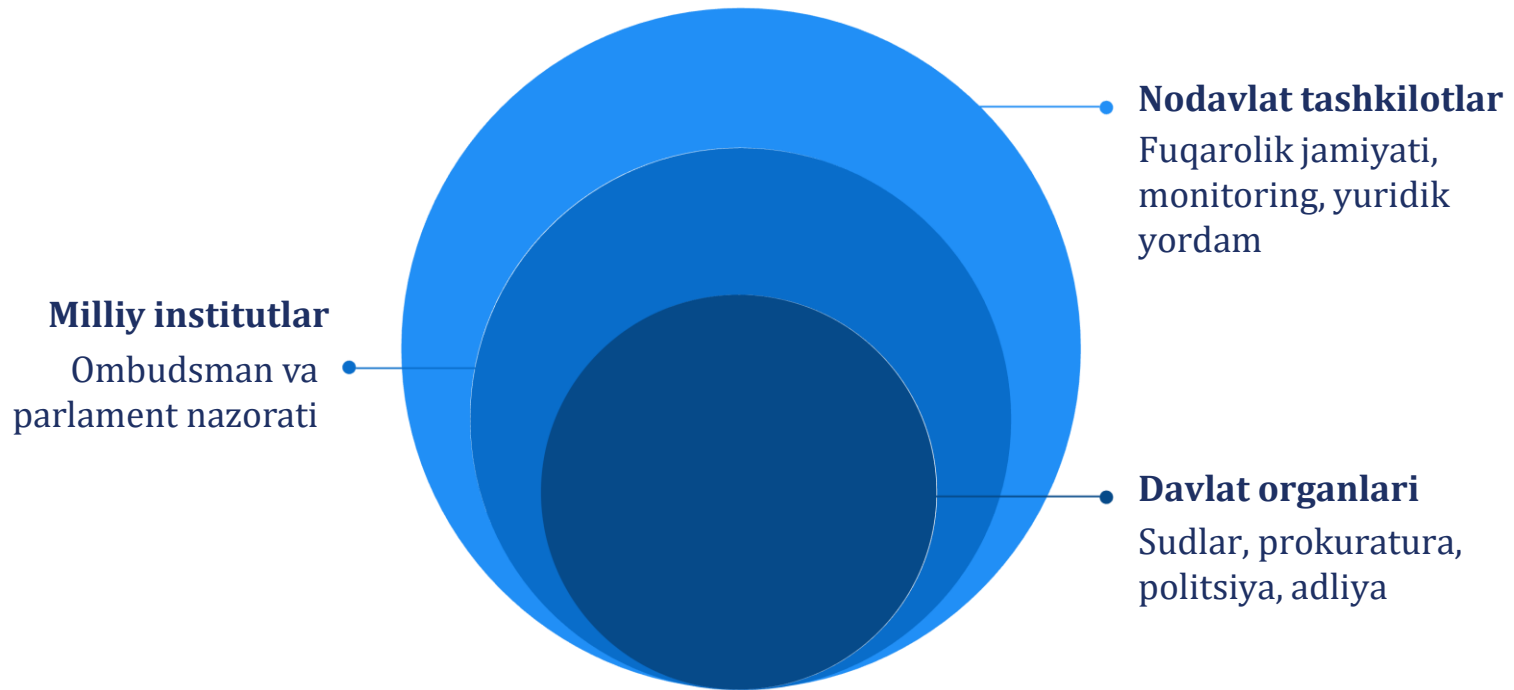
Fuqarolar murojaatlari asosida bepul huquqiy maslahat berish, tegishli davlat organlariga murojaat qilishda yordam ko'rsatish, hujjatlarni tayyorlashda ko'mak berish kabi amaliy xizmatlarni ko'rsatadi.

Davlat organlari va NNTlar: farq va hamkorlik

O'zbekistonda fuqarolik jamiyati institutlarini rivojlantirishga alohida e'tibor qaratilmoqda. Davlat va nodavlat tashkilotlarining hamkorligi inson huquqlarini ta'minlashning muhim omillaridan biri hisoblanadi. Ayrim hollarda nodavlat tashkilotlar davlat organlari bilan hamkorlikda turli ijtimoiy dasturlar va loyihalarni amalga oshiradi.

Inson huquqlari himoyasining yaxlit tizimi

Inson huquqlarini himoya qilish tizimi ko'p qatlamli tuzilishga ega. Davlat organlari, milliy institutlar va nodavlat tashkilotlar birgalikda ishlashi tizimni yanada samarali, ochiq va adolatli qiladi. Har bir qatlam o'ziga xos vakolat va usullar bilan ish ko'radi, ammo umumiy maqsad — fuqarolarning huquqlarini himoya qilish — ularni birlashtiradi.

1-keys: stipendiya muammosi

Kasb-hunar markazida tahsil olayotgan bir guruh o'quvchilar stipendiya to'lovlari bilan bog'liq muammoga duch keldi. Ularga turli sabablar aytildi, biroq ayrim o'quvchilar stipendiyani o'z vaqtida olgani boshqalarda shubha uyg'otdi. Keyinchalik mablag'larni taqsimlash jarayonida ichki tartib-qoidalar buzilgani ma'lum bo'ldi.

Qaysi huquq buzilgan?

Bu vaziyatda o'quvchilarning **ta'lim olish huquqi** (stipendiyadan to'liq foydalanish) va **adolatli muomala huquqi** buzilgan. Qonun oldida tenglik tamoyili va davlat mablag'larini adolatli taqsimlash qoidalari ham buzilgan.

Qaysi organlarga murojaat qilish mumkin?

Prokuratura — mablag'larning noqonuniy taqsimlanishi bo'yicha tergov o'tkazishi mumkin. **Adliya organlari** — huquqiy maslahat olish. **Sud** — da'vo orqali buzilgan huquqni tiklash. **Ombudsman** — davlat organining harakatlariga parlament nazoratini amalga oshirish.

Murojaat tartibini bilish nima uchun muhim?

Murojaat tartibini bilmagan fuqaro o'z huquqlarini himoya qila olmaydi. Qaysi organ nimaga mas'ulligini bilmaslik ko'pincha murojaatni kechiktiradi yoki umuman rad etilishiga olib keladi. Huquqiy savodxonlik — huquqlarni amalda himoya qilishning kaliti.

Agar fuqarolar o'z huquqlarini himoya qilish mexanizmlarini bilmasa, huquqbuzarlar javobgarsiz qoladi, adolatsizlik davom etadi va fuqarolarning davlatga ishonchi pasayadi.

1-keys: muhokama savollari

Davlat organlarining javobgarligi

Bu holatda davlat organlarining javobgarligi bir necha jihatda namoyon bo'ladi:

- Mablag'larning qonuniy va adolatli taqsimlanishini ta'minlash.
- Fuqarolar murojaatlariga aniq va asoslangan javob berish majburiyati.
- Qonunbuzarlik aniqlangan taqdirda mansabdor shaxslarni javobgarlikka tortish.
- Jabrlanuvchilarga to'liq kompensatsiya berish.

Huquqiy savodxonlik muhimligi

Bu keys shuni ko'rsatadiki, fuqarolarning huquqiy savodxonligi quyidagilarga yordam beradi:

- Huquqbuzarliklarni o'z vaqtida aniqlash va ularga qarshi harakat qilish.
- To'g'ri organiga murojaat qilib, tezroq natija olish.
- Qonuniy usullar bilan adolatni tiklash va jamoatchilik nazoratini kuchaytirish.
- Kelajakda shunga o'xshash huquqbuzarliklarning oldini olish.

2-keys: asossiz rad javobi

Bir o'quvchi davlat xizmatidan foydalanish uchun barcha hujjatlarni topshirdi. Biroq arizasi qabul qilinmadi — rad javobi berildi, ammo aniq sabablar tushuntirilmadi. Bir necha bor murojaat qilinganiga qaramasdan, masala uzoq vaqt hal etilmadi. Keyinchalik ular Ombudsman faoliyati haqida bilib qoldi.

Buzilgan huquq

Davlat xizmatlaridan teng foydalanish huquqi, murojaatga aniq va asoslangan javob olish huquqi, shaffof va adolatli ma'muriy jarayon huquqi buzilgan.

Ombudsmanning vazifasi

Ombudsman bu holatda tashkilot faoliyatini tekshiradi, rad javobi asosli yoki asossizligini aniqlaydi va tegishli tavsiyalar kiritadi.

Nima uchun alohida ahamiyatli?

Ombudsman davlat tizimidan mustaqil bo'lib, hokimiyat manfaatlaridan emas, balki fuqaro manfaatlaridan kelib chiqib harakat qiladi.

Adolatni tiklash qadamlari

Ombudsmanga yozma ariza topshirish, barcha hujjatlarni ilova qilish, tashkilot bilan bo'lgan muloqot tarixini keltirish va natijani kutish.

Agar bunday institutlar mavjud bo'lmasa, fuqarolar qanday qiyinchiliklarga duch keladi? Davlat organlari o'z harakatlari uchun javob bermaydigan holatlar ko'payadi, fuqarolar esa himoyasiz qoladi.

3-keys: mehnat huquqlari va nntlar

Bir guruh o'quvchilar qo'shimcha daromad topish maqsadida vaqtincha ish topdi. Ularga yengil va xavfsiz sharoit, belgilangan muddatda haq to'lanishi va'da qilingan edi. Biroq amalda og'ir sharoitda ishlashga majbur bo'lishdi va va'da qilingan haq to'liq berilmadi. Nodavlat tashkilot ularga huquqiy maslahat va yordam ko'rsatdi.

Buzilgan huquqlar

Mehnat huquqi — adolatli ish haqini olish, xavfsiz ish sharoitida ishlash. **Dam olish huquqi** — yetarli dam olish vaqti. **Shartnoma huquqi** — va'da qilingan shartlarga rioya qilinishi. **Bolalar va yoshlar mehnati huquqi** — maxsus himoya zarur.

NNTning roli

Nodavlat tashkilot mutaxassisleri o'quvchilarga **huquqiy maslahat** ko'rsatdi, mavjud qonuniy huquqlarini tushuntirdi, tegishli davlat organlariga murojaat qilish va hujjatlarni tayyorlashda yordam berdi. Bu davlat organi emas, lekin ularning ishini osonlashtirdi.

Korrupsiyaga qarshi kurash

NNTlar shaffof monitoring va jamoatchilik nazorati orqali korrupsion holatlarni fosh etadi. Ular hokimiyatdan mustaqil bo'lgani sababli, xolisona ma'lumot tarqatish va davlat organlariga bosim o'tkazish imkoniyatiga ega.

3-Keys: Fuqarolik jamiyati va NNTlar muhimligi

Agar NNTlar bo'lmasa...

- Jabrlanuvchilar qayerga murojaat qilishni bilmay qoladi
- Davlat organlari faoliyatida nazorat kamayadi
- Huquqbuzarlar javobgarlikdan qochishi osonlashadi
- Zaif fuqarolar qatlami himoyasiz qoladi
- Korrupsiya va huquqbuzarliklar yashirinib qoladi

Bu holatda fuqarolik jamiyati namoyon bo'lmoqda, chunki:

→ **Mustaqil tashkilotlar faoliyat yuritmoqda**

Davlatdan mustaqil, lekin jamiyat manfaatlarini ko'zlab harakat qiluvchi institutlar bor.

→ **Fuqarolar faol ishtirok etmoqda**

Muammolarni yashirmasdan, qonuniy yo'llar bilan hal etishga intilish — fuqarolik mas'uliyatining belgisi.

→ **Hamkorlik shakllanyapti**

NNTlar davlat organlari bilan hamkorlikda ishlab, tizimni samaraliroq qilmoqda.

Xulosa: inson huquqlari himoyasi — umumiy mas'uliyat

Bugungi darsda biz inson huquqlarini himoya qilishning ko'p qatlamli tizimini ko'rib chiqdik. Ushbu tizimning barcha elementlari o'zaro bog'liq va bir-birini to'ldiradi:

Davlat organlari

Sudlar, prokuratura, ichki ishlar va adliya — rasmiy va majburiy huquqiy mexanizmlar.

Milliy institutlar

Ombudsman va parlament nazorati — mustaqil va qo'shimcha himoya kafolati.

Nodavlat tashkilotlar

Fuqarolik jamiyati — mustaqil nazorat, yordam va huquqiy savodxonlik.

Eslab qoling: Inson huquqlarini himoya qilish faqat davlatning emas, balki har bir fuqaroning ham mas'uliyatidir. O'z huquqlarini bilgan fuqaro — kuchli fuqaro, kuchli fuqaro — kuchli davlatning asosi!

Asosiy tizim

Davlat organlari, milliy institutlar va NNTlar birgalikda ishlaydi

Davlat organi

Sud, prokuratura, ichki ishlar va adliya organlari

Ombudsman

Parlament tomonidan tayinlanadigan inson huquqlari vakili